نووسینی د. زاهیر سوران .
11 ی ئەیلولی 2004 .

ئەیدز
(AIDS)

ئەیدز بریتییە لەبێهێزیو کەموکوڕیی کۆئەندامی بەرگریی لەش دژی HIV و لەقۆناغێکی دواتردا نەخۆش تووشی هەندێك سۆی هەلپەرستی ڤایرۆسیو بەکتریایی و مشەخۆری و کەڕوویی تریش دەبێتو پاش ئەوە ماوەیەکی نادیار دەژی.

نیشانەکانی ئەیدز

چەند ساڵێك پاش سۆکە بەڤایرۆسەکەو لاوازبوونو ناتەواوی بەرگریی لەش، نەخۆش وای لێدێت بەتەواوی لەکاردەکەوێتو چیتر ناتوانێت چالاکییەکانی ڕۆژانەی ئەنجام بدات.

لە توێژینەوەی جیاجیادا ڕوونبووەتەوە کە لەپێنج ساڵی یەکەمدا تەنیا سێیەکی هەڵگرانی ڤایرۆسەکە نیشانەی سۆکەیان هەبووە. نزیکەی لە25٪ی تووشبووان هەندێك نیشانەی سۆی ڤایرۆسی وەك (ماندووبوون، نزمبوونەوەی پلەی گەرما بۆ ماوەیەکی درێژو سکچوونو لاوازبوون)یان هەبووە. پاشتریش تووشبوو کۆمەڵێك نیشانەی کلینیکی کە بە(نیشانە گەورەکان) دەناسرێت تیادا دەردەکەوێت، هاوکات چەند نیشانەیەکی تر کە بە(نیشانە گچکەکان) دەناسرێن دەردەکەوێت.

نیشانە گەورەکان

- کەمبوونەوەی پتر لە 10٪ ی کێشی لەشی نەخۆش.
- سکچوونی درێژخایەن پتر لەمانگێك.
- ژانەسەر پتر لەمانگێك.

نیشانە گچکەکان

کۆکەی بەردەوام، پێستەسۆ، تامیسکی زۆستەر، بۆقژەی ناودەم و گەروو، تامیسکی لالێو، ئاوسانی لیمفەگرێکان، وەلێ بوونی سارکۆمی کاپۆسیو پەردەسۆی مێشکی توند بە کریپتۆکۆکەس بەتەواوی نەخۆشی ئەیدز دەستنیشان دەکات.

دەستنیشانکردن

بۆ دەستنیشانکردنی سۆکە زۆر پێویستە لەناو خوێندا دژەتەنی دژی ڤایرۆسەکە یان ئەنتیجینی ڤایرۆسەکە بدۆزرێتەوە. وەلێ شارەزایان لەبواری ئەیدزدا پێیان وایە کە (دوو نیشانەی گەورەو نیشانەیەکی گچکەی هەستپێکراو یان بینراو) بەسە بۆ دەستنیشانکردنی ئەیدز.

تاقیگا: لەڕاستیدا جگە لەو نیشانانەی کەپێشتر باسیان لێوەکرا دڵنیاترین ڕێگا بۆ دەستنیشانکردنی زۆربەی نەخۆشییە ڤایرۆسییەکان بریتییە لەجیاکردنەوەی ڤایرۆسەکە یان دەستنیشانکردنی دژەتەنی تایبەتی دژ بەڤایرۆسەکە. لەکاتی سۆی ڤایرۆسی HIV دا لەتاقیگادا توانراوە ڤایرۆسەکە لەهەموو شلەکانی ناو لەشی ئادەمیزاددا بدۆزرێتەوەو هەروەها دەرکەوتووە کە:

- دژەتەنی دژی ڤایرۆسەکە پۆزەتیڤە.
- ئەنتیجێنی ڤایرۆسەکە پۆزەتیڤە.
- بەرزبوونەوەی گاماگلۆبۆلینەکان.
- بەرزبوونەوەی ئەنتیجێنی P 24.
- بەرزبوونەوەی دژەتەنی P 24.
- کەمبوونەوەی هیمۆگلۆبۆلینی ناوخوێن.
- کەمبوونەوەی ڕێژەی نیوتروفیلەکانی خوێن.
- کەمبوونەوەی لیمفۆسایتە یاریدەدەرەکان.

- کەمبوونەوەی خەپلەی خوێن.
- کەمبوونەوەی ئینتەرفیرۆن.
- کەمبوونەوەی ئینتەرلیۆکینی 2 (ڤایرۆسی HIV لیمفۆسایتەکانی T لەناودەبات).

چی پێویستە مرۆ بیکات؟؟

لەئەنجامی ئەو توێژینەوەو ئامارانەدا کەپەیتا پەیتا دەکەوێتە بەردەستی پزیشکان، تا ئەمڕۆ مرۆ بەئەنجامی جیاجیا گەیشتووە کە گرنگترینیان ئەمانەن:

– بۆ هەموو کەسێك ڕوونبووەتەوە کە (تا ئەمڕۆ) نەکوتان دژی ڤایرۆسەکە، نەدەرمان بۆ لەناوبردنی ڤایرۆسەکە هەیە.

– پێویستە مرۆڤ ئاگاداری تەندروستیی خۆیی و خەڵکی بێت و لەکاتی زایەندیدا کۆندۆم بەکاربهێنێت تاخەڵکی تووش نەکات.

گەر گومان لەنەخۆش بکرێت ئەیدزدارە، پێویستە ئەم تێستانە ئەنجام بدات:

1- تێستی خوێن.

کەمخوێنی، کەمبوونەوەی ژمارەی خڕۆکەی سپی و سوورەکان.

2- تێستی بەگری

- لیمفۆسایتی B (بەرگری هۆمۆراڵ)
- تەواوکەر، دژەتەنی ئاوتۆمات، ئیمونۆگلۆبولینەکان.
- لیمفۆسایتی B (بەرگری خانەیی).
- تێستی PPD (بۆ نەخۆشیی سیل = تێستی Mantoux).
- تێستی گۆڕانی لیمفۆسایتە بلاستەکان.
- ڕێژەی نێوان T4 و T8.

3- بایۆکیمیکی: ئیمونۆگلۆبولینەکانی بێتا 2 زۆر زیاد دەکەن.

4- **جیاکردنەوەی ڤایرۆسەکە**: جیاکردنەوەی تەنۆڵکەی ڤایرۆسەکە یان پێکهاتووی تەنۆڵکەی ڤایرۆسەکە.

5- **ئینتەرفیرۆن**: زۆر نزم دەبێتەوە.

6- **ئینتەرلیوکینی 2**: زۆر نزم دەبێتەوە.

7- **دەستنیشانکردنی تاقیگایی سۆ هەلپەرستەکان.**

تێبینی: زۆر پێویستە ئەم کەسانە لەژێر چاودێری تێستکردنی HIV دا بن:

خوێندەرەکان، سکپڕەکان، لاوان (هۆمۆو هێترۆڕەگەزبان) و ئەو کەسانەی لەو وڵاتانەوە دێن کەڤایرۆسەکەی زۆر تیادا بڵاوە.

نیشانەکانی سۆکە لەمێینەدا

نیشانەکانی سۆی ڤایرۆسەکە لەنێوان ژن و پیاودا، گەورەو منداڵدا، ڕەش پێست و سپی پێستدا جیاوازە، هەروەها دەرکەوتنی نیشانەکان بەندە لەسەر بەهێزیی کۆئەندامی بەرگریی ئەو کەسە. لەڕاستیدا ناسراوترین سۆ کە زۆرجار تووشی مێ دەبێت و وەك نیشانەیەکی سەرەکی دەدرێتە قەڵەم بریتییە لەکەڕووی گولینگ، ئاوسانی لیمفەگرێکان و سۆی بەکتریایی سییەکان. نابێت ئەوەشمان لەیاد بچێت کە نیشانەکانی سی یەسۆی سترێپتۆکۆکوس یان سۆی هایمۆفیلوس ئینفلوێنزاش لەپیاویشدا دەردەکەوێت.

ئەو کەسانەی کەهەڵگری ڤایرۆسەکەن سۆ بەکترییایەکانیان زیاتر تیادا دەردەکەوێت، لەبەرئەوە زۆرجار مرۆڤ بەهەڵەدا دەچێت و نە نەخۆش و نە پزیشك بیر لە سۆی HIV ناکەنەوە. تووشبوو پێی وایە کەتووشی بەکتریایەکی ئاسایی بووەو بەئەنتیبایۆتیك چارەسەردەکرێت.

مەڵبەندی کۆنترۆڵی نەخۆشییەکانی ئەمەریکا ڕایگەیاند کەزۆربەی HIV پۆزەتیڤەکان لەقۆناغێکی دواتردا ژمارەی CD4 ی لەژێر 200 خانەوەیە/ میکرۆلیتردایە، لەم بارەدا سۆ هەلپەرستەکان دەردەکەون. بەڵام کاتێك مێینە HIV پۆزەتیڤە ئەوا بۆقژەی سورێنچك زۆرجار بەڕێژەی 25٪ دەردەکەوێت، بەڵام ڕێژەکە لەپیاودا تەنیا لە 3٪دایە. (ئەم ڕێژانە لە گۆڕاندایە)

ئەوەی شایانی باسە تامیسکی ئاسایی و تامیسکی زاووزێ لەمێدا لە 16٪ دایە بەڵام لەپیاودا لە 3٪دایە. هەروەها ڕێژەی سورێنچکەسۆ بە ڤایرۆسی تامیسی سورێنچك لە نێر و مێدا وەکو یەکە. مەترسیی سۆی ڤایرۆسی پاپیلۆمایی مرۆڤ بەتایبەتی جۆری 16و 18 لەمێینە HIV پۆزەتیڤەکاندا زیاترەو ناسراون ,دەبنە هۆی کارسینۆما (جۆرێکە لەشێرپەنجەی ملی زاماڵ). ئەمە لەلایەك لەلایەکی ترەوە ئەو خانمانەی کەهەڵگری ڤایرۆسەکەن و ژمارەی CD4یان لەنێوان 200–500 دایە زیاتر تووشی کەڕووی ناوپۆشی گولینك دەبن وەك لەوانی تر. لەم ساڵانەی دواییدا فەرەنگی سەرەتایی و لاوەکیی و هەروەها فەرەنگی دەماریش لە HIV پۆزەتیڤەکاندا زۆربووە. سۆی تریهۆمۆناس یەکێکە لەو سۆیانەی زیاتر تووشی خانمە HIV پۆزەتیڤەکان دەبێت.

ڕێگاکانی تووشبوونی کۆرپەلە

توێژەران توانیویانە ژمارەیەکی زۆر لەڤایرۆسەکە لەسپێرمو شلەی نێو ملی زاماڵ (منداڵدان)ی ژندا جیابکەنەوەو زۆرجار واتێبینی کراوە کەڤایرۆسەکە بەم ڕێگایانەدا گوێزراوەتەوە:

1– پێش لەدایکبوون، لەڕێگای وێلاشەوە, ئاولەمە تووشی ڤایرۆسەکە دەبێت (ئاولەمە پەیوەندیی ڕاستەوخۆی بە وێلاشەوە هەیە).

2– لەوانەیە لەکاتی لەدایکبووندا لەکونە لووت، دەموچاوەوە منداڵ تووشی ڤایرۆسەکە ببێت.

3– زۆرجار پاش لەدایکبوون لەڕێگای شیردانی دایکەوە ساواکەتووش دەبێت.

4– لەوانەیە لەڕێگای بەکارهێنانی دەرزی خوێنهێنەرەوە تووش ببێت (لەناو نەخۆشخانە).

نیشانەکانی منداڵی HIVی پۆزەتیڤ

ئەوەی شایانی باسە هەموو سۆیەك زوو یان درەنگ نیشانەکانی دەردەکەوێت. لەکاتی سۆدا بەڤایرۆسی HIV منداڵیش وەك گەورە چەند نیشانەیەکی هاوبەش و هاوکات چەند نیشانەیەکی تری تیادا دەردەکەوێت کە لەگەورەدا نییە. بەمانایەکی تر سۆکە لەمنداڵدا ئاڵۆزترە وەك لەگەورەدا، گرنگترین نیشانەکانیش ئەمانەن:

– ئاوسانی لیمفە گرێکانی لاملو بن هەنگڵ.

– سپڵ و جگەر گەورە دەبن کە دەبنە هۆی ئاوسانی سك، سووتانەوەی جگەرو گەدە.

– منداڵ لەسەرخۆو بەهێواشی گەشە دەکات.

– سکچوون, زۆرجار منداڵ تووشی سۆی گوێچکە دەبێت.

– وشکبوونەوەی ناودم، سورێنچك، پەردەی ناوەوەی گەدەو ڕیخۆڵە کە دەبێتەهۆی سووربوونەوەو کزانەوەو منداڵ زۆر وەڕز دەکەن بەتایبەتی لەکاتی شیرخواردندا.

– منداڵ تووشی سووربوونەوەو سییەسۆ دەبێت، کەدەبێتەهۆی گیروگرفت لەکاتی هەناسەداندا، هۆی هەناسە توونديش دەگەڕێتەوە بۆ کەمبوونەوەی ئۆکسجین لەخوێندا. هەروەها سییەسۆ لەمنداڵدا زۆر توندترە وەك لەگەورەدا.

– گەر ڤایرۆسەکە بگاتە کۆئەندامی دەمار، منداڵ تووشی شەپلەی دەست یان پێ دەکات.

هەندێك لەو منداڵانەی کە لەزاماڵدا تووشی ڤایرۆسەکە بوون، پاش لەدایکبوون ئەم نیشانانەیان تیادادەرکەوتووە:

* گیروگرفتی گەشەکردن، گچکەیی کەللەسەر، شێواوی کەللەسەرو ئێسکی دەموچاو، تەوێڵ قۆقزی، لووت فشی.

ئەو منداڵانەی پاش لەدایکبوون تووشی ڤایرۆسەکە دەبن، ئەم نیشانانەیان تیادا دەرکەوتووە:

– کێش کەمی، سکچوون، تا، سۆی هەندێك لەئەندامو کۆئەندامەکانی لەش.

– گەر ئەم نیشانانە بە بەردەوامی تەشەنە بکەن بێ چارەسەرکردن ئەوا لەماوەیەکی کورتدا منداڵ دەمرێت.

– زۆرجار منداڵی ئەیدزدار زۆر بەئاسانی تووشی مایکۆباکتریای سیل دەبێت، کەئەمڕۆ بووەتە گیروگرفتێکی گەورە لەڕێی پزیشکاندا لەبەرئەوەی منداڵی سیلدار ناتوانێت وەك گەورە تف و بەڵغەم بکاتە دەرەوە تا زوو دەستنیشانی بەکتریاکە بکرێت.

لەساڵی 1987دا مەڵبەندی کۆنترۆڵی نەخۆشییەکانی ئەمەریکا لەڕاپۆرتێکدا دەبێژێت ئەو منداڵانەی پێش تەمەنی یەك ساڵییان تووشی ڤایرۆسەکە دەبن ڕێڕەوی سۆکەیان زۆر خێراترە، هاوکات لەمنداڵانی دیکەش کەمتر دەژین.

دەستنیشانكردن لە منداڵدا

دەستنیشانكردنی بەپەلەی ئەولەمە (ئەو منداڵەی لەسكی دایكیدایە) زۆر گرنگە، لەبەرئەوەی تازووتر هەڵگری ڤایرۆسەكە دەستنیشان بكرێت ئەوا زۆر باشترە بۆ منداڵ. هەروەها دەشتنیشانكردنی كۆرپەلە گەلێك گرانە، چونكە ئەو كارە پەیوەندی بەو دژە تەنانەوە هەیە كە لەخوێنی منداڵدایە. منداڵ ئەو دژە تەنانەی لەڕێگای ویلاشەوە لەدایكی وەرگرتووە، لەبەرئەوە لەم كاتەدا دایك هەڵگری دژەتەنی ڤایرۆسەكەیەو لە 100٪یش منداڵەكەش هەڵگری تەنیا دژەتەنەكانە. چونكە وەك ئەوە وایە ڕاستەوخۆ تێستی خوێنی دایكەكە بكرێت.

پاش ماوەیەك هێدی هێدی ساوا دژەتەنەكانی دایكی وندەكات و ئەنجامی تاقیكردنەوەش لەسەری زۆر لاواز دەبێت (لەبەرئەم هۆیەشە تا ئێستا چەند بارێك ڕاگەیەنراوە كەمنداڵێكی HIV پۆزەتیڤ چاكبووەتەوە !!) پاش 6–12 مانگ، بگرە تا 15 مانگ تێستكردنی ڤایرۆسەكە (زۆرجار) نێگەیتڤ دەبێت، وەلێ لێی دڵنیانین. چونكە هەندێك منداڵ دژەتەنیان درەنگتر تیادا دەردەكەوێت پاش ئەوەی كۆئەندامی بەرگریی منداڵ بەهێز دەبێت و گەشەدەكات و دژەتەنی سەربەست دەردەدات. گەر تێستی HIV بۆ دووبارە بكرێتەوە، ئەوسا ئەنجامی ڕاستترمان دەست دەكەوێت.

لەڕاستیدا ئەوەشمان بۆ سەلمێنراوە كاتێك ئاولەمە لە 14–15 هەفتەدایە دەتوانرێت ڤایرۆسەكە جیابكرێتەوە. لەلایەكی ترەوە وا ڕوویداوە كە ژنێكی سكپڕ بەدووانە، یەكێك لەمنداڵەكانی هەڵگری ڤایرۆسەكە بووەو ئەوی تریان نێگەتیڤ. ڕوونكردنەوەی ئەم دیاردەیە زۆر گرانەو ئاڵۆزە، هەروەها مەترسیی زۆرە منداڵەكەی تریش تووشببێت. لەكاتێكدا دایك HIV پۆزەتیڤەو یەكێك لە دووانەكە پۆزەتیڤەو ئەوی تریان نێگەتیڤ، ئەوا بەهیچ جۆرێك نابێت دایكەكە نەشیر نەخوێن بەمنداڵەكانی (نە بە كەسانی تر) بدات.

تێبینی: ژمارەی CD4 لەمنداڵدا زۆر بەرزترە وەك لەمنداڵی گەورەو گەورەدا.

خۆپاراستن

هەمووما‌ن دەزانین كەخۆپاراستن گەلێك باشترە لەچارەسەركردن، بەڵام كاتێك باس دێتە سەر ئەیدز زۆر پێویستە مرۆڤ ئاگاداری خۆی بێت تا تووشی ڤایرۆسەكە نەبێت، چونكە تا ئێستا هیچ دەرمانێك نییە ڤایرۆسەكە بكوژێت و هیچ كوتانێكیش نییە تامرۆڤ بتوانێت بەرگری پەیدا بكات و تووشی ڤایرۆسەكە نەبێت. بەڵام باشترین خۆپاراستن تا ئەمڕۆ بەكارهێنانی كۆندۆمە لەكاتی زایەندیدا چونكە لە 70–80٪ی بارەكاندا ڤایرۆسەكە بەم ڕێگایەدا دەگوێزرێتەوە. هەروەها پێویستە مرۆڤ لەژنە سۆزانییەكان دوور بكەوێتەوەو زۆر باشیشە گەر بەنگ كێش دەرزی خوێنهێنەری پاكژی یەكجاری بەكاربهێنێت و دەرزییەكەی خۆی نەدات بەهاوەڵەكانی و لەوانیش دەرزی بەكارهێنراو وەرنەگرێت !

چارەسەركردن

ئەوەی ڕاستی بێت پاش دەستنیشانكردنی ڤایرۆسەكەو پێش دەستكردن بەچارەسەركردن پێویستە پزیشك پلانێك بۆ چۆنیەتی چارەسەركردن دابنێت كە لەم خاڵانە پێكهاتبێت و بەپێی توانای بەردەست ئەنجام بدرێن:

1- دەرمانی ئەنتی HIV زیادبوونی ڤایرۆسەكە ڕابگرێت.

2- ڕاستكردنەوەی فەنكشنەكانی كۆئەندامی بەرگری.

3- چارەسەركردنی سۆ هەلپەرستەكان (بەكتریا، ڤایرۆس، پاراسیت، فونگ).

4- چارەسەركردنی شێرپەنجەكان (كاپوسی و لیمفۆما.. تاد).

پاش باسكردنی لایەنەكانی سۆی ڤایرۆسی HIV، بۆمان ڕوونبووەوە كە ڤایرۆسەكە دەبێتەهۆی كەمبوونەوەی بەرگریی لەش و پاشتریش دەبێتەهۆی نەخۆشیی ئەیدز.

پێویستە بەپێی ئەو دەرمان و زانیارییانەی لەبەردەستدایە چارەسەری سۆكە بكرێت تادەگاتە لای پزیشكی تایبەتمەندی ئەیدز. زۆر پێویستە ئەو دەرمانانەی لەچارەسەركردنی سۆی ڤایرۆسی HIV و ئەیدزدا بەكاردەهێنرێت ئەم **تایبەتمەندییانەی تێدابێت:**

- دەرمانەکە زیادبوونی ڤایرۆسەکە (لەنێو خانە تووشبووەکاندا) ڕابگرێت.
- دەرمانەکە نەهێڵێت ڤایرۆسەکە خانەی نوێ تووش بکات.
- دەرمانەکە نەهێڵێت ڤایرۆسەکە خانە تووش نەبووەکان تووش بکات.
- دەرمانەکە نەهێڵێت HIV ڤایرۆسەکە لەنێو ناوکی خانەدا خۆی بشارێتەوە.
- دەرمانەکە کاری ڤایرۆس لەسەر کۆئەندامی بەرگری ڕابگرێت.
- دەرمانەکە بگاتە ناو مەژی و کار بکاتە سەر ئەو خانانەی تووشی ڤایرۆسەکە بوون.
- پێویستە بەرێگای جیاواز بەرگری بهەژێنین.

ئەوی شایانی باسە لەم سالآنەی دواییدا ژمارەیەکی زۆر توێژینەوە لەسەر چۆنیەتی چارەسەرکردن ئەنجامدراون جا لەبەرئەوە زۆر گرنگە پێش دەستپێکردن بەچارەسەرکردن ئەم خالآنە لەیاد نەکرێت:

- پێویستە بزانین ژمارەی CD4ی نەخۆش چەندە و بەپێی ژمارەی ئەوان نەخۆش چارەبکرێت.
- بەرزیی ڕێژەی HIV-RNAو نزمی ژمارەی CD4 دەبێتە هۆی بێهێزی کۆئەندامی بەرگریی و ئەیدز. هاوکات ئەو دوو ڕێژەیە یاریدەی چۆنیەتی چارەسەرکردنی سۆکەش دەدەن.
- نەخۆشییە هەلپەرستەکان ئەو کاتە دەردەکەون کەژمارەی CD4 بگاتە ژێر 300 دانەوە لەملیلیترێکدا.
- پێویستە پزیشك پێش بێهێزبوونی کۆئەندامی بەرگری دەست بەچارەسەرکردن بکات.
- مەبەستی سەرەکی لەچارەسەرکردنی ئەنتیڤایرۆسی HIV بریتییە لەڕاگرتنی ڤایرۆسەکە تا خۆی کۆپی نەکاتەوە.

گرنگترین HIVـەکانی ئەمڕۆ ئەمانەن:

ناوی کیمیکی	ناوی دەرمان
Combivir	AZT + 3TC
Epivir	3TC, Lamirvdine
Hivid	Ddc, Zalcitabine
Retrovir	AZT, Zidovudin
Videx	DDI, didanosin
Zerit	D4T, Stavudin
Ziagen	Abacavir
Stocrin	Efaviren
Nevirapin	Viramune
Amprenavir	Agenerase
Indinavir	Cixivan
Saquinavir	Fortovase
Saquinavir	Invirase
Liponavir	Kaletra
Ritonavir	Norvir
Nelfinavir	Viracept

تێبینی: دەرمانی Epivir نەبێت ئەوانی تر هەموویان نیشانەی لاوەکی جیاوازیان هەیە.

تێبینی: هەموو ئەو دەرمانانەی سەرەوە 2 یان 3 لەیەك کاتدا دەدرێت بەنەخۆش بەمەبەستی کەمکردنەوەی بەرگریی ڤایرۆسەکە دژی ئەنتیڤایرۆسەکان.

گیروگرفتەکانی چارەسەرکردن

ئەوەی شایای باسە ئەم سۆیە وەك هەموو سۆ بەکتریایی، ڤایرۆسی، فونگەکان یان پاراسیتەکانی تر چەند گیروگرفتێك دێنێتە ڕێی پزیشك و زۆرجار بەزیانی نەخۆش دەگەڕێتەوە، گرنگترینیان ئەمانەن:

- هەر نەخۆشێك دۆزێك (ژەمێکی) پێدەکەوێت.

– هەندێکجار نەخۆش ناچار دەبێت واز لەدەرمانێك بهێنێت (بە نەخۆش ناکەوێت)و یەکێکی تر بەکاربهێنێت.
– ڤایرۆسەکە دژی AZT بەرگریی پەیداکردووە (لەو کەسانەدا کەماوەیەکی درێژ چارەسەر دەکەن).
– لەکاتی بەکارهێنانی دۆزی بەرزدا , ژەهری دەرمانەکە زۆر کاردەکاتە سەر ئەندامەکانی نەخۆش.

تێکەڵکردنی دەرمان

ئەوەی شایانی باسە چەند ساڵێك دەبێت شارەزایان تێبینی ئەوەیان کردووە کە تاکە دەرمانێك وەك AZT کارێکی دیاریکراو دەکاتە سەر ڤایرۆسەکە و زۆر بەباشی ڕێرەوی سۆکە ناگۆڕێت. لەئەنجامی توێژینەوەی ئەم چەند ساڵانەی دواییدا توێژەران گەیشتوونەتە ئەو بروایەی کەکاری 2 یان 3 دەرمان زۆر باشترە وەك لەکاری تاکە دەرمانێك هاوکات بووەتە هۆی درێژبوونەوەی ژیانی نەخۆش.

لەڕاستیدا پلانی نوێی ئەمڕۆی چارەسەرکردن بەم شێوەیە:

– پێویستە ئەو دەرمانانە لەگەڵ یەکتری بگونجێن.
– ڕێژەی بەگریی ڤایرۆسەکە بەرانبەر دەرمانەکە کەم بێت.
– ڕێژەی ژەهراویبوونی نەخۆش بەدەرمانەکان کەم بێت.
– بەپێی توانا خەرجیی دەرمانە بەکارهێنراوەکان کەم بکەوێت.

شێوەکانی تری چارەسەرکردنی HIV

ئەوەی ڕاستی بێت چەندە هەوڵدان بۆ دۆزینەوەی دژی HIV لەناوبەرێك بەردەوامە ئاواش لەبواری بەرگریزانی و جینزانیدا هەوڵی باش و سەرکەوتووانە بۆ چارەسەرکردنی سۆکە یان نەخۆشییەکە دراوە. لەساڵی 1994ـەوە باسی شێوەی تری چارەسەرکردن (چارەسەرکردنی جینی و بەرگری) دەکرێت و تا ئەمڕۆ لەژێر توێژینەوەدایە، وەلێ لەم دوو بارەدا ئەم پرسیارانە قووتدەبنەوە:

– ئایا چارەسەرکردنی جینی و بەرگری ڤایرۆسەکە لەناودەبەن تا سۆکە هەڵنەداتەوە؟
– ئایا نەخۆش بەتەواوی چاك دەبێتەوە؟
– ئایا ئەم دوو ڕێگا نوێیە خەرجی زۆری تێدەچێت یان نا؟
– ئایا ئەم دوو ڕێگایە ئاسانە تا لەهەموو جیهاندا بەکاربهێنرێت؟

شێوەی چارەسەرکردنی ژنی سکپڕوکۆرپەکەی

لەهەفتەی 14ی سکپڕییەوە پێویستە دایك ڕۆژانە 500 ملگم لە AZT وەربگرێت.
گەر منداڵ بەئاسایی لەدایك ببێت، پێویستە پێش ژانی سکپڕ بەنیو کاژێر لەگەڵ ئاوی دڵۆپاودا (لە 30 دەقیقەدا) 2 ملگم کگم دەدرێت بەسکپڕ. بەردەوام تا ناوك بڕین پێویستە لەخوێنهێنەرەوە 1 ملگم کگم AZT بدرێت بەدایك.
گەر ساواکە بە نەشتەرگەری لەدایك ببێت، پێویستە 2 ملگم لە 1 کاژێردا (4 کاژێر پێش نەشتەرگەری) بدرێت بەسکپڕ.
هەر کاتێك ساوا توانی شلەمەنی قووتبدات پێویستە لەیەکەم 24 کاژێری پاش لەدایکبووندا (ماوەی 4 هەفتە) ڕۆژی 4 جار 2 ملگم کگم AZT ی بدرێت بەساواکە.

چارەسەرکردنی سۆی ڤایرۆسی HIV

هەموومان ئەو ڕاستیە دەزانین کە هەوکردن بە ڤایرۆسیHIV و نەخۆشی ئەیدز گیروگرفتێکی گەورەی جیهانە ، تائیمرۆ نزیکەی زیاتر لە 70 ملیۆن کەسی تۆمارنەکراو تووشی ڤایرۆسەکە بوون ساڵانە ڤایرۆسیHIV ژمارەیەکی زۆر لە دانیشتووانی جیهان لەنێو دەبات و لەبەر ئەوەش بۆتە هۆی چوار هەمی مردن لەجیهاندا . ئەوەی ڕاستی بێت HIV ڤایرۆسێکی RNA یە (لەنێو خانەدا بەکەماڵی ئیسراحەت پاڵی لێداوەتەوە) و سەر بەکۆمەڵە ڤایرۆسی لێنتی یەو 2 جۆری سێری HIV-1,2 لێجودا کراوەتەوە ، جۆری HIV-2 زێدەتر لەئەفریقادا بلاّو بووەتەوە .

ئەوەی شایانی باسە لەکاتی هەوکردنەکەدا لیمفۆسایتە یاریدەدەرەکان T- Helper Lymphocyte واتە (+CD4) دەبنە قوربانی یان نێچیری ڤایرۆسەکە . هێدی هێدی ژمارەی لیمفۆسایتەکان کەم دەبێتەوە ئەم کەمبوونەوەیە دەبێتە هۆی نزمبونەوەی بەرگری لەش دژی میکرۆئۆرگانسیمەکان چونکە لیمفۆسایتەکان ڕۆڵی سەربازیان هەیە و بەرگری لە لەش دەکەن . کەمبوونەوەیان دەبێتە هۆی بێهێزی کۆئەندامی بەرگری ولەش دژی هەوکردن لاواز دەکەن .

لە ڕاستیدا ڤایرۆسەکە دەتوانیت ببێتە هۆی هەوکردنی توند یان دریژخایەن ، زۆرجاران ڤایرۆسەکە دەبێتە هۆی هەوکردنی لەسەرخۆ ئەوسا مرۆڤ چەند ساڵێك هەڵگری ڤایرۆسەکەیە بێئەوەی هیچ نیشانەیەکی سەرنج ڕاکێشەری تیادا دەربکەیت .پاش هەوکردن ڤایرۆسەکە لەماوەیەکی نادیاردا کۆئەندامی بەرگری بێهێزو لاواز دەکات و پاشتر بە هۆی چەندین سۆی هەلپەرستی جودا و شێرپەنجەوە لە ئەنجامدا نەخۆش دەمریێت .

لەم بارەدا مەبەستی سەرەکی چارەسەرکردن بریتییە لە :

– ڕاگرتنی بەرزبونەوەی ڕیژەی ڤایرۆسەکە
– هەوڵدان بۆ دروستکردنەوەی کۆئەندامی بەرگری تا ڕێگا لەدەرکەوتنی هەوکردنە هەلپەرستەکان ومەترسییەکانی هەوکردنەکە بگرین .

ئەوەی ڕاستی بێت هەرکاتێك ڕێژەی CD4 و T-cell بگاتە ژێر 200 دانەوە ئەو کاتە مەترسی تووش بوون بە سۆ هەلپەرستەکان و ئەیدز زێد دەکات . لەم ساڵانەی دوایدا بە ڕێگای تێستی PCR لەتاقیگەدا توانراوە ڕێژەی HIV دەستنیشان بکرێت دیاریکردنی ئەم ڕێژەیە زۆر سوود بەچارەسەرکردنی ئەنتیڤایرۆسی بەتایبەتی لەشێوەی تێکەڵ کردندا دەدات . هەرکاتێك ڕێژەی ڤایرۆسە لەبەرگیراوەکان بگەنە ژێر 50 HIV RNA/Copies/ml ەوە ئەوساپێویستە ئەنتیڤایرۆسەکان بەژەمی زیاتر تێکەڵ بکرێت و بدرێت بە نەخۆش .پێویستە ڕۆژانە نەخۆش لەژێر چاودێری دابێت بەمەبەستی باش کردنی باری نەخۆش و سەرکەوتنی باری ستراتیژی چارەسەرکردن . نێوی ئەو ئەنتیڤایرۆسانەی پەسەند کراون دژی ڤایرۆسی HIV بەکار دەهێنرێن ، جوداکردنەوەیان و شێوەی بەکارهێنانیان :

1–کۆمەڵەی (Nucleotide Reverse Transcriptase Inhibitors, NtRTIs) ئەم دەرمانانە دەگرێتەخۆی:

zidovudin(AZT,ZDV) =Retrovir
lamivudin (3TC) = Epivir
didanosin(ddl) = Videx,VidexEC
zalcitabin(ddc) = Hivid
stavudin (d4T) =Zerit
abakavir (ABC) = Ziagen
tenofovir (TDF)
emitricitabin(FTC)

2– کۆمەڵەی (Non-Nucleoside Analogue Reverse Transcriptase Inhibitors, NNRTIs) ئەم دەرمانانە دەگرێتە خۆی :

nevirapin (NVP) =Viramune
efavirenz(EFV) = Stocrin , Sustiva

3– کۆمەڵەی (Protease inhibitors, PI) ئەم دەرمانانە دەگرێتەخۆی :

ritonavir (RTV) =Norvir
indinavir (IDV) =Crixivan
saquinavir(SQV) = Fortovase ,Inavirase
nelfinavir (NFV) = Viracept
amprenavir (APV) = Agenerase
lopinavir,Ritonavir (LPV) = Kaletra
fosamprenavir(fAPV) (from july 1993)
atazanafir

گەر پێشوتر نەخۆش دەرمانی وەرنەگرتبێت (یەکەم چارەسەرکردن) بەم شێوەیە بەکاردەهێنرێت :

-2 NRTI + 1 NNRTI
-2 NRTI + 1 PI

هەروەها دەتوانین 3 دەرمانی NRTI بدەین بە نەخۆش .

هەروەها دەتوانین بە شێوەیە دەرمان بدەین بە نەخۆش بەڵام پێویستە ڕێکبخرێت (#) .

amprenavir 600 mg x 2 + ritonavir 1000 mg x 2

indinavir 400-800 mg x 2 + ritonavir 100mgx 2 (#)
saquinavir 100mg x 2 + ritonavir 100mg x 2
iopinavir + ritonavir 400/100 mg x 2

تێبینی: کاتێك تێبینی بکەین ڤایرۆسەکە بەرگری دژی دەرمانەکە پەیداکردوە ئەوا پێویستە تێکەڵکردنەکە بگۆردرێت .

سەرچاوەکان

سەیری نەخۆشییە هەلپەرستەکان بکە .

References

1.Rekommendationer, behandling av kronisk hepatit C hos vuxna och barn, information.nr.6, okt.Stockholm. 1999, s. 5-7.
2.Rekommendationer, behandling av kronisk hepatit C hos vuxna och barn, information.nr.4, jul .Stockholm. 2001, s. 5-9.
3.Två nya behandlingsrekommendationer fr antiviral behandling av HIV-infektion, information.nr5.okt.Stockholm 2002.s.9-20, 55-60.
4.Ingrid Uhnoo, antivirallekämedels möjligheter och begränsningar, Medicament, nr.2, mars Stockholm 2003, s.24-29.
5.Ingrid Uhnoo, läkemedel mot virus –vad finns och vad behövs?, Medicament, nr.3, april.
6.Stefano Vella &Marco, antiviral therapy, infectious diseases, vol .two. Mosby. USA.2000. section 5, HIV and AIDS, p.26.1-26.10stockhol. 2002. s 22-37.